

ОД ОСЛОБОЂЕЊА ДО ПОВЛАЧЕЊА У САНЦАК

У Редакцији партизанске штампе од ослобођења Ужица до повлачења

Ујутро ми у четној команди рекоше да се одмах по доручку јавим Окружном комитету у хотелу „Палас“. Пошто оставих пушку, од оружја ми остаде само мали револвер. Од секретара Комитета Жеља Ђурића и члана Окружног комитета Добривоја Видића сазнадох да ћу радити у Комисији Окружног комитета за агитацију и пропаганду. На овом послу сам се врло често сретао с другарицом Митром Митровић, зато што је онда руководила исгом Комисијом при Покрајинаком комитету КПЈ за Србију. Овакав распоред сам схватио као сасвим прир-одну ствар зато што сам ое од првих студентских дана бавио овим пословима. По повратку у Ужице, јула и августа 1939. суштински, иако не и формално, уређивао сам петнаестодневник „Ужички одјек“ у акцији коју је КПЈ организовала за одбрану земље.

Тог двадесетог септембра мој задатак је био да посетим штампарију Љубомира Романовића и утврдим у каквом је стању за издавање листа. Добре вести, које сам добио од најстаријег слагача Милована Поповића Црног показивале су да се одмах може штампати прво јавно гласило у Ужицу, па и на територији Ужичке републике. Тог истог дана сам добио сагласност од Романовића (код кога сам припремао и „Ужички одејк“, а иначе га добро познавао), да стави на располагање Штабу Ужичког одреда своју штампарију и да се у његову радионицу уоели и штампарија другог влаоника, Здравка Милошевића. Први радници уз Поповића били су Бранко Драгић, Првосла® Баћковић и Милан Дријнчић. Уокоро су из Одредa повучени Милован Савић, Тома Бабић, Миодраг Коружић и Милија Ђорђевић.

Акција за издавање првог партизанског дневника „Вести“, (чија су само прва два броја била орган Штаба Ужичког народноослободилачког партизанског одреда, а до свог краја излазила као орган устанка у Србији) ушла је у завршницу 27. септембра долаоком у Ужице профсоога др Душана Недељковића, који је пре тога уређивао дневно гласило Главног штаба НОПО за Црну Гору, шапирографисани билтен „Вести фронта слободе“. Нешто

пре почетка устатка сазнао сам од Добривоја Видића да му је професор, који је дипломирао и докторирао на париској Сорбони непосредно по првом светоком рату, предавао филозофију на Скопском филозофском факултету. Издржавајући ое од 1938. као студент од продаје напредне штампе и књига, било ми је познато да је „друг профеоор“, како омо га звали до краја Ужичке републике, негде пре другог оветског рата превео Хегелову дијалектику, што се у научним круговима сматрало великим научним догађајем. Његова два коментара овог дела стручно су оцењивани као значајни научни прилози. Подједнако ми је било знано да је негде у 1938. издао књигу „Идеолошки сукоб демократије и фашизма“

Меки, ондашњем 21-годишњем студенту треће године права, посебно је импоновало кад је друг Видић рекао да ће уредник „Вести“, (чије је име измислио Милинко Кушић) бити један научник-филозоф и универзитетски профеоор. Утисак снажне личности одавао је физичким стаом: висок, црномањаст, с повшним брковима, у сукненом оделу оиве боје и баканџама. Бавећи се уредничким пословима, током двомесечне сарадње с грађанским организацијама у акцији на одбрани земље, знао сам како је уреднички посао сачињен од мноштва разнородних па и непредвидљивих појединости. Зато сам пажљиво пратио како се један истакнути интелектуалац-комуниста у овему томе оналази. А друг професор суверено се крстао у свету штампарства и новинарства, као да су му оба заната одавно били животни позив.

Незабораван ми је остао тај први оастанак петочлане редакције — три друга и две другарице — одржан 28. септембра по подне на другом опрату хотела „Палас“, где омо ови војнички становали у редакцијским собама, а хранили се у општој мснзи Команде града. Мсни је, због познатог иокуства, припало да прикупљам и обрађујем информације из града и округа и да организујем омладински рад на пресавијању и растурању не само листа, већ и брошура и другог пропагандног материјала. Толико се тај пропагандни материјал сматрао подједнако значајним као оружје да се њиме, како ми је речено, морао бавити члан Окружног агитпропа. А и ја сам схватио овај задатак као најважнији на свету. Графичком опремом „Градоких зидних новина“, које су испуњавале повећи излог некадашње продавнице обуће „Бата“, бавио се сликарски надахнут студент технике Чедомир Јевтовић, који ће на линолеуму каоније израдити заглавље „Борбе“. Стално праћење, слушање и бележење, првенствено страних радио-вести, а делом и припрема материјала за „Усмсне новине“, одржаване у хотелу „Златибор“, било је поверено зналцу два страна језика, учитељу Стевану Царевићу. Штампароком коректуром бавила се професорка Даница Михаиловић, а дактилографским пословима другарица Ајлин, вишегодишњи лектор енглеског језика на Скопоком филозофском факултету. Општа брига о листу, посебно о чланцима,

али и редактура и лектура, налазили су ое у еадлежности уредника — друга грофеора. Тако је тога дана, поред штампарije, формално створен и радни састав редакције, која ће кроз два дана почети да издаје дневник малог формата на четири странице.

Тако ое припремању материјала за лист могао посветити само један дан, 29. септембар, јер се за ручно слагање морао оставити бар још један наредни дан, 30. септембар. С каквим омо револуционарним поносом разгледавали и прочитавали први број „Вести“ од 1. октобра! С каквом смо захвалношћу гледали у нашег уредника који је организовао и обезбедио спровођење плана Округног комитета! Како и не би били одушевљени када комунисти, први пут после више од две деценије илегалности и буржоаског белог терора, могу слободно казати истину овоме народу у пиоаном виду. Свака одштампана реч деловала је убојито, јер ое супротстављала оппхтој оскудици свега и за одржавање живота и за вођење рата.

Веровали омо, јер смо тако желели, објашњењу из Прогласа Штаба Ужичког одреда, из првог броја листа, како су се (крајем септембра 1941) снови Хитлерове „више раое да заонују хиљадугодишње царство... разбили као пена о чврсте бедеме Совјетског Савеза и о отпор свих поробљених и културних народа“ и како су „на границама СОСР преко три милиона Немаца морали овојим животима да плате лудачке Хитлерове планове“.

Најутешније и најприхватљивије тумачење брзог хитлеровског напредовања по совјетокој земљи дао нам је уводник другог броја „Вести“ под насловом „Нова совјетска ратна стратегија“. Како нам је годило објашњење да је „човек и једино човек“ циљ за совјетоку земљу“; да „први пут у историји једна социјалистичка земља... ратује и начин на који она ратује мора ое битно разликовати од до!садашњег начина ратовања“; да „није више важно оачувати у бици тле, већ срачунати такву борбу у којој ће совјетоки народ поднети најмање могуће жртве и победити нападаче“; како је јасно „постало још на самом почетку мучког хитлеровског напада на Совјетску Русију да је Црвена армија претворена у страховиту ратну машину која ће пуштати фашистичке нападаче да развију овоје тенковске и бомбардероке клинове, па их немилоордно уништавати“.

Не очекујући помоћ опоља, у нашим тешким приликама, а желећи да сам пружи помоћ борби антихитлеровске коалиције, народноослободилачки устанак је наредбом Штаба Ужичког одреда од 30. септембра, штампаном у првом броју „Вести“, обнародовао, у име оовојене слободе, да ое „ови мушкарци од 18 до 40 година старости закључно, сматрају мобилисаиим... те да се имају прмјавити овојим мобилизацијоким комисијама“ у овојим среским оедиштима од 2. октобра закључно са 8. октобром. Тако су се у Ужичком одреду почеле стварати народноослободилачке јединице,

више од бораца из града неш од оних из села, због четничке про-иаганде, по налогу из Лондона, да још наводно није време за оружану борбу против окупаторас

Какво нас је осећање поноса обузело кад омо из „Вссти" од 3. октобра сазнали да су радио-станице Москва и Лондон објавиле вест о ослобођењу Ужица!

Друг професор је давао печат целом листу. У многим написима могао се препознати, као њихов вероватан аутор, у већини као њихов сасвим изванредан редактор који је својим знањем марксизма, исшрије и књижевности неопходно оплемсњивао нонуђене сувопарне текстове. Реално је претпоставити да је непосредно редиговао вести са источног фронта и из окупираних земаља на оскову радио-извештаја које смо слушали у редакцији, а убрзо добијали и од прислушне службе Врховног штаба. Логична је претпоставка ако се профешровом опрдељењу за критичким проучавањем историјске појаве и праксе фашизма припише објављивање, у Ужицу заплениених окупаторских и квислиншких докумената који су се појављивали у „Всстима" почев од шестог броја, антиратна породична писма војницима немачког гарнизона у Ужице, окупаторско-квислиншка сарадња против НОП-а. Професоров утицај се видљиво осећао у свих 15 редовних бројева „Вссти" и у последњем, ванредном, броју од 18, октобра, којим је најављивано да од недеље 19. октобра почиње да излази „Борба", орган КПЈ, три пута недељно (после прекида од 22 године). Уз све остало, запамћен је и као строг, педантан, али и хуман, благонаклон редактор. Революционарно-романтичан стил изражавања, у нешто вишим тоновима, који је неговао за оно време, и данас је схватљив као драг подсећање на минуле историјске дане.

Највише врсмена ми је одузимало организовање посла на свакодневном пресавијању штампаних табака „Вости", њиховом паковању и слању сеоским и ореским куририма, заједно са штампаним лецима, прогласима, наредбама за цео округ. Није било саовим безопасно преносити тај материјал, поготово кад су четници почели да се активирају по многим селима. Посебну бригу ми је опет представљало организовање овакодневног растурања „Вести" по надлештвима и партизанским радионицама и улична продаја. Али највише и беопомоћно био сам забринут због мука курира да се неоштећени пзробију кроз четничке заседе у удаљеним планиноким оелима окоро ових срезова у округу. Нису им само уништавали материјал, већ оу их често премлаћивали. Исте сметње су доживљавали општиноки курири кад су, по престанку „Вести", преносили партијски орган „Борбу", чијом сам се експедицијом бавио са уходаном омладинском групом.

Остатак времсна проводио сам у агитационом деловању међу радницима у партизанским радионицама, међу оељацима, за време пазарне суботе, и неке врсте војно-обавештајним радом.

У Ужицу се привидно водно мирнодопски живот, јер су сш фронтони били удаљени од града најмање шездеоет километара. У радњама се, бар првих дана, могло купити подоста ствари. У кафанама ое могло више попити него појести. У њима је, упркос мобилизоања свих за војску способних, ипак било подоста разног света. Постојање двојне војне команде — четничке и партизаноке — олакшавало је продор свакојаког шљама. У Окружном комитету су ми оаопштили да ћу, уз остало, пратити кретање нспознатих лица по граду и кафанама и све што је значајно саопштавати Слободану Пенезићу Крцуну, заменику политичког комсара Ужичког одреда. На послу сам се повремено оретао с Илијом Симовићем, радником, и мојим станаром Милснком Боснићем, ђаком, па из тога закључујем као да ое ствара нека посебна обавештајна служба, што ми је каеније V рату и потврђено.

Да појачамо будност и контролу навео нас је четнички препад у Пожеги и заузимање варошице, 4. октобра. Речено нам је да ое не заваарамо што је V (опоразуму Дражине команде с Врховним штабом записано како је овај сукоб „споразумно и братски ликвидиран“. Не треба искључити сличну четничку акцију и према Ужицу.

У многим, посебно планинским оелима ужичког среза и округа, још од средине августа, после говора председника југословенске избегличке владе преко Радио-Лондона, четнички официри ометају мобилизацију за партизане паролом да још није време за борбу против Немаца. На то је Партија одговорила слањем група агитатора по оелима да помажу одзив у војоку. Нас неколико смо, уз друге по!Слове, оваког пазарног суботњег дана говорили сљацима на пијаци. Ја бих се попео на бензинско буре да ме боље виде и чују и појачаним гласом разобличавао издајнички карактер четничке пароле о чекању када је Хитлер покорио целу западну Бвропу и када наша руска браћа већ скоро пола године лију крв бравећи своју отаџбину и целу Европу од најезде фашистичких завојевача. Чекање значи пристанак да нас Немци шаљу у Јхадне логоре и на Источни фронт, одакле нам опет нема повратка. Прилично равнодушно реаговање на моје позиве за пријављивање у партизаиоку војску показало ми је релативан успех четничке пропаганде код политички необавештених и заплашених сеоских ситних сопетвеника.

Неупоредиво пријатније сам ое као агитатор осећао у партизаноким радионицама, код нашег радног овета. Најчешће сам говорио у Буарској школи, где су се налазили обућари и кројачи. Лако су схватили разлоге и циљеве партизаноке борбе. Тешко су прихватили објашњење да Немци релативно лако напредују кроз Со!вјетски Савез, зато што су тренутно боље опремљени оружјем свих поробљених западно-европских држава, али су всрвали да ће Руси прикупити војне јединице и оружје, онемогућити пад Ле-

њинграда и Моакве и крекути у протевифанзиву. Понеиш су ме подсећали да сам им пре фашистичког напада на Југославију величао непобедивост Црвене армије. Подједнако тешко ми је било да одговорим на питања докле ће борба код нас трајати. Повезивати наш успех са совјетском победом до зиме био је једини могућан, иако неубедљив, одговор. Очи неких слушалаца нехотично су одавале оумњу. Ја сам настојавао да делујем сигурно. Поверење ми је уливала и моја мати, која се налазила међу слушаоцима у својству руководиоца радионице за израду рубља.

Највеће задовољство сам доживљавао на разноврсним великим скуповима и као учеоник у њиховом организовању, али и овојеврони орган невидљиве безбеднооти међу осталим знаним и незнаним њеним припадницима. На ошову јавно израженог или неизраженог реаговања, каоније смо оцењивали успех или неуспех скупа, односно доброг или незадовољавајућег стања у одговарајућим срединама. Три су ми скупа остала у пооебном сећању.

Најпре је то био збор сељака из ужичког среза, одржан у петак, 3. октобра, у 11 часова на пијаци пред општином. Појавила су се четири наша говорника: командант места Вукола Дабић, политички комесар Ужичке чете, Владан Росић, политички комесар Ужичког одреда Милинко Кушић и секретар Окружног комитета КПЈ Желимир Ђурић. Сви су се показали као добри говорници, Успевали су да изазову реаговање бар једног дела присутних, који иначе тешко јавио изражавају своја осећања. Заједничка нит ових њнхових излагања било је разобличавање парола југословенске избегличке владе да још није време за оружану борбу против окупатора. И сад ми је свеж утисак да је некако најприсније оаслушан Вукола Дабић.

Други окуп била је окружна партијска конференција, одржана 19. октобра, најважнији политички догађај за наш крај. Разумљива је моја знатижеља, јер у својству посматрача, први пут присуствујем једној партијској конференцији. Пријатно сам изненађен што ое уз изношење успеха отворено говорило и о недостацима, који су били прилично познати. Чак је и „Борба“ писала да треба ваправити снажан замах у организационом учвршћењу, идсолошко-политичком уздизању целокупног члавства, а посебно битно побољшати партијско-политичку акцију на селу, што је представљало најслабију тачку у партијском раду.

Трећи догађај био је манифестациони митинг, који је на позив Народноослободилачког одбора за град Ужице одржан у недељу 20. октобра, Сви градски слојеви су били позвани да ое придруже акцији за појачану мобилизацију целе позадине у корист фронта. Тада је политички комесар Ужичког партизанског одреда Милинко Кушић први пут говорио о потрси борбеног јединства срнеког ослободилачког фронта и објаснио далекосежни смисао пароле „Ове за фронт“ коју су учесници носили на својим транспарентима,

У пријатне догађаје убрајам и долазак око 200 Немаца у Ужице, иначе већином заробљених, 4. септембра приликом ослобођења Крупња. Разуларене најмодерније наоружане силнике сам први пут срео у њиховом освајачком походу при заузимању Ужица после једнодневне борбе 15. априла. Како су сада јадно изгледали ненаоружани у колони која се са Татинца, низ Марин брег, спуштала ка центру града: потдепани, окоро босоноги, необријани, у пратњи овојих безмало голобрадих партизанских противника. Нисам очекивао да ћемо тако рано имати толико заробљених припадника злогласне армије која је освојила окоро целу Европу.

Брзо распламсавање устанка у Орбији навело је Врховни штаб да предузме мере за организационо јачање и обједињено оперативно деловање партизанских одреда. Тако сам схватио повсрљиве информације, које су оне у Агитпропу саопштавале само у четири ока, о наредби Врховног штаба да више црногорских одреда дође у Ужице. После ослобођења сам оне уверио да је такав позив Врховни штаб упутио 20. октобра 1941. С великом сигурношћу оне међу нама говорило да је пореди план да се од тих јединица, од Драгачевоког батаљона, Рударске чете Копаоничког одреда и целог Ужичког одреда образује једна или две пролетерске бригаде на дан 24. годишњице ошбарске револуције.

Мој удео у обимним припремама за прославу 7. новембра састојао се у раздељивању за цео округ штампаних парола за лепљење по изложима, зидовима и за ношење на транспарентима, али и у јачем ангажовању на војнообавештајном подручју.

Из билтена радио-прислушне службе Агит-пропа, и на основу долака у Ужице неколико партизанских јединица са подручја леве обале Велике Мораве, лако сам закључио да се непријатељ већ поставио према ослобођеној територији на линији Крупањ — Љиг — Рудник — Краљево и да је на помолу офанзива на центар Ужичке републике. Напад је започет нешто раније и из средине из које се није очекивао таквом жестином. Први већи сигнал представљао је неуспех преговора које су 26. октобра водили у селу Брајићима врховни командант Тито и Дража Михаиловић, због одбијања четничке команде да учествује у вођењу оружане борбе против окупатора. Дан после тога, ноћу између 27. и 28. октобра, четничка патрола је с воза у Пожеги окинула команданта Првог шумадијског одреда Милана Благојевића, да би га убрзо стрељали у оближњем селу. Злосутни гласови су се 30. октобра ширили по Агитпропу о могућности четничког концентрисаног напада на Ужице као оедиште Врховног штаба, што оне сазнало од случајно ухваћеног четничког курира, кога је препознао партизански функционер из Чачка. То што је и водила штампарија „Борбе“, коме сам и ја припадао, учествовао у заузимању територија где се налазила четничка команда места, наметнуло ми је закључак да се у граду налазе наше мале и слабе оне радничког батаљона и приштап-

ни-це замењен равним дрвеним кровом на који се пењало дрвеним степеницама с горње стране трга. Овако саграђена трибина била је оивичена дрвеном оградом са стубовима.

Трибина на житном пијаци постала је тако централно место око којег се одвијао масовни митинг као главни део прославе. Зато је и цео простор био украшен с посебном пажњом. Преко целс фасаде зграде Народноослободилачког одбора, на северном делу трга, био је развијен транспарент с поздравом великом празнику, док су се на крову налазиле велика петокрака звезда и тробојс с петокраком. С прозора и балкона свих околних зграда висили су велики шарени ћилими, који се истичу само при значајним прославама. И говорница је била украшена разнобојним ћилимима, док је њена ограда била прекривена паролом посвећеном празнику. На три јарбола, високо изнад трибине, вијориле су се три заставе — симболи антифашистичког савезништва: партизанока, совјетока и енглеока. Иопред јарбола се налазила велика петокрака звезда,

Дуж главне улице од дрвне пијаце до баичине зграде у којој се налазио Врховни штаб, лепршале су се партизаноке заставе скоро у непрекидном низу, а преко улице су били извешани платнени транспаренти који су подсећали на достигнућа руске социјалистичке револуције и на задатке наше ослободилачке борбе. Велике излоге и канцеларијске прозоре красиле су вазе са цвећем и графичким портретима Лењина, Стаљина, совјетских војсковођа Тимошенка и Буђонија и погинулих бораца из нашег краја Олге Ђуровић и Вита Пантовића. Портрете су израдили сликари Д. Вуксановић, Пиво Караматијевић и Бора Барух. Посебно је био украшен сквер испред зграде Штаба Ужичког одреда, на чијем је pročелу стално пламтела велика петокрака звезда, док су два јарбола носила совјетску и партизаноку заставу. Партизанским заставама и паролома биле су искићене партизанске касарне, школе, железничка станица и ложионица. Транспаренти добродошлице поздрављали су на прилазима граду многобројне учеснике овечаности из оближњих села. Тако овечано Ужице није, по причању очевидаца, изгледало када је крајем 1918. године дочекивало овоје ослободиоце од аустријског јарма.

Током целог тог незаборавног седмог дана новембра борбену атмосферу су у центру града стварале војне јединице. Оне су појединачно на смену марширале главном улицом уз левање партизанских песама. Највећи аплауз је пожњео изванредан хор Партизанске чете „Иван Цанкар”/ састављене од словеначких избеглица.

Мој посебан задатак, који ми је Крцун саопштио тек као поподне, био је да с Миленком Боонићем и још неколико омладинаца —* ови у цивилу — обезбеђујем трибину на коју су пуштани само они који су пролазили непосредно поред Крцуна. Први је, сгачако као најважнији, прошао човек средњег раста у униформи

затворено плаве боје е округлом шубаром. Тек 1. марта 1942. године утврдио сам да је то био врховни командант и генерални секретар Партије друг Тито. Препознао сам још Сретена Жујовића и Иву Лолу Вибара. Из нашег окружног руководства били су: Радивоје Јовановић - Брадоња, Слободан Понезић Крцун, Милинко Кушић, Слободан Секулић и Желимир Ђурић. Међу делегатима из околних места препознао сам старог комунисту Љубомира Мићића из Пожегс и Душана Вишића, као представника Бајине Баште.

Тек кад је улазак на трибину био затворен, нестало је из мене узбуђења изазваног неочекивано важним задатком. И тек тада сам приметио како је цео трг чаробно, као у бајци, изгледао, осветљен ланцима разнобојних сијалица по околним зградама и рефлекторима. Сама трибина је личила на раскошно осветљен брод са заставама. Жагор посматрача с трга и оближњих тротоара наговештавао је да се приближује парадна поворка, која се формирала код Соколског дома.

На челу колоне је јахао командант места Вукола Дабић. Прагала га је чета бораца са упаљеним буктињама, Следео је коњички ескадрон. Њихови челни јахачи носили су две велике заставе — совјетску и партизанску. Командант места је застао пред трибином, предао кратки рапорт и поставио цео челни део поворке на одређена места. Преко звучника тргом одјекнула је „Интернационала“, певао је партизански хор.

Био је то знак да војне јединице у поворци поздраве руководство устакка. Пролазиле су чете Ужичког батаљона, Орашка и Паланачка чета из Шумадије, Словеначка партизанска чета, чета Народноослободилачког одбора Ужица, милиционарска чета, комплетно униформисана ватрогасна чета, Раднички батаљон са комплетно униформисаним железничарима. На камионима ауто-чете налазили су се обични и противавионски митраљесци. Поворку су завршила два тенка заплењена од Немаца у борбама по Шумадији.

Дошло је време за митинг, који је отворио заменик команданта Ужичког партизанског одреда Радивоје Јовановић Брадоња. Наравно, да ни онда не бих могао да поновим шта су говорили: представник Главног штаба партизанских одреда за Србију друг Павловић, у ствари члан ЦК КПЈ и Врховног штаба Иво Лола Рибар, некадашњи четнички припадник поручник Мартиновић, у име нео^слобођеног дела Србије друг Ђосић, у ствари члан ПК КПЈ Мирко Томић, представник народне власти Мишо Ковачевић, секретар НО одбора у Ужицу, Желимир Ђурић, оекретар ужичког Окружног комитета, пооебно поздрављен поклицима Комунистичкој партаји Југославије, представник словеначких партизана и поручник бмвше југоооовенске војске Слободан Секулић. У незаборавном сећању је остало да су ови срдечно поздрављени из дубине срца, јер су износили оно што су ови присутни и оооћали према националној и ооциј!алној слободи за коју су се хтели заложити и не-

пооредно оружјем борити. Народ и борци су овоје одушевљење још дуго изражавали на тргу славећн октобароку револуцију, Црвену армију и Комуниотичку паршију Југославије.

Како бих радо и ја с њима простављао ове историјске тренутке, да бих, ако останем жив, ове то пренричавао после рата и нетакнуто чувао у глави до свога животног завршетка. Али наша безбедноона група је пола часа после у оваком погледу уопешно завршеног окупа морала на нов задатак у Соколски дом на уметничку приредбу. Обавезно ополње зам|рачење постигнуто је великим завесама које оу прекривале прозоре. Војничко в:вдљиво обезбеђење не пушта у оалу више гледалаца него што може да прими. Сажаљевам оне који оу оетали вапољу, али им ое не може помоћи. Моја група се у размаку наслонила уз зид мотрећи на кретање око првих редова столица, где међу руководиоцима са трибине препознајем и онога руководиоца за кога сам каоније утврдио да је вр-ХВНИ командант Тито. Иопред њих се на зиду лево и десно од позорнице налазе графички израђени портрети Маркса, Енгелса, Лењина и Стаљина.

Хор и оркестар културне групе запо<чињу приредбу „Ијнтернационалом“¹¹, а цела сала им ое стојећи придружује. Борци настављају да певуше омиљене партизанске песме које им се после тога нуде с позорнице. Речи руског аутора о натчовечаноким напо»рима оовјетских народа и Црвене армије да у најкрвавијем рату спасу опстанак своје земље и човечанства, праћена је тихом хорском пеомом „Широка страна маја роднаја“. Цела сала у једном даху прати сцену из драматизованог романа „Како се калио челик“ руског писца Н. Островског, која приказује борбено расположење комуниста пред погубљење у једном затвору руске варошице за време грађанског рата и њихово оолобођење које им је донео партизански упад у насеље. Заводљиву илузију већ остварене победе устанка, коју нам је за тренутак створило наше партизанско позориште, прекидали су повремени позиви с биее, у паузама између појединих тачака, да се борци одређених јединица прикупе ради хитног одласка на положај.

Снажно овестрано задовољство, заправо пуну праву срећу коју сам стекао овог оедмог дана новембра прве године устанка и револуције, још једном сам доживео тек после три и по шдине, када смо остварили коначну победу над окупаторима и њиховим слугама.

Супротно правилима стварно настале узбуне, не одосмо у канцеларије, где омо иначе коначили, већ на заказано чашћење које је у част црвеног празника друговима из Агитпропа приредила моја мати. Палачинке и вино представљали су ону материјалну допуну нашег поихолошког задовољства. Али нас је злослутна претпоставка да ое озбиљне ствари догађају на бојишту сасвим близу града определила да се брзо нађемо тамо где је место партизанским борцима.

На нашу жалост нисмо ое у процени преварили. После поноћи 7. и 8. новембра већа група четника Драгослава Рачића у нападу је у Карану заробила око 30 бораца заједно с политичким комесаром ужичке чете Владаном Рокићем, који је убрзо убијен у Косјерићу. У уверењу да је стекла одлучујуће преимућство, користећи партизанску заузетост прославом октобарске револуције, четничка команда је кренула према Ужицу. Целог осмог новембра водиле су јединице, послате са ужичке прославе, уз помоћ јединица из ослобођене Пожеге, борбу са великим четничким јединицама на прилазу Ужицу, да би их предвече истог дана истерале из Карана, разбиле на брду Црнокоси деветог новембра изјутра, и без отпора заузеле Косјерић предвече. Тако је прошао други, не мање спасан, четнички напад на Ужице, односно успешно завршена десетодневна битка за центар устакка и седиште Врховног штаба.

Да је посредом оштри четнички напад на партизанске снаге сведочио је и повлачење четничких снага с фронта код Краљева и неуспешно четничко ооважање Чачка. И кад сам мислио да ће наше снаге у оштрим борбама од 13. до 20. новембра, после разбијања четничке главнине на Равној гори, заробити Дражу заједно с његовом командом, дошло је у Чачку, 20. новембра до иовог споразума о општем прекиду ових непријатељстава. У Агит-пропу нам објаснише да је тако морало бити због тога што издајство четничког покрета није довољно разголићено пред народом те би Дражина ликвидација штетно деловала не само по јачање партизанских снага у земљи, него и по њихов углед међу савезницима, поготово што је и у неким емисијама Радио-Москве говорено о Дражи као вођи онага отпора у Југославији. Наравно да нисам рекло како тешко схватам такво тумачење после свега што су четници урадили против народног устанка. У разговору с неким учесницима у борбама на Равној гори убрзо сам сазнао да је тако мислила и већина других бораца. Преовладала је мисао да руководство зна шта треба и шта се мора чинити,...

Све чешћи напади немачких јединица према слободној територији из правца Ваљева и Краљева наговештавали су да се, после четничке офанзиве, као наставак спрема и многе озбиљнија немачка офанзива. Непријатељ нам је 22. новембра организовао експлозију у ужичкој фабрици оружја у којој је страдало 109 лица, међу којима и 47 радника. Каква велика срећа што је неоштећено остало руководство устанка, које се налазило у непосредној близини! Било је сасвим очигледно да се не може одржати слободна територија и да се мора напустити Ужице.

(Извесно разјашњење ове експлозије први пут је изнео орган СКЈ „Комунист“ у броју од 6. маја 1983. „Тито каже (пр. 30. IX 1979) да се ни данас не може поуздано рећи да ли се радило о саботажи или о иокри, варници, која је могла да избије у тунелу у близини експлозива који се тамо налазио. Могуће је да је реч о

саботажи, што су спремни тврдили у фашистичкој штампи, али могуће је и ово друго".)

Чујем да је правац наше опште евакуације према Златибору и Кремнима. Наше јединице ће умереним отпором успоравати напредовање неупоредиво надмоћнијег немачког непријатеља из правца Ваљева и Краљева — Чачка, али ће у повлачењу сачувати своју живу снагу, јер ће непријатељска моторизација свакако доћи до Ужица. Рушењем мостова на излазу из града и минирањем планинског пута према Златибору спречиће се немачки продор на овај масив. Наговештена совјетска зимска противофанзива код Москве и Лењинграда могла би да значи прекретницу на Источном фронту, што би приморало немачку команду да из Србије врати своје снаге на тај фронт. Уз помоћ пренесене хране и опреме, ми бисмо некако прегурали зиму на златиборској висоравни, да би у рано пролеће обновили и развили устанак у Србији.

Видим да по плану тече евакуација рањеника, хране, одеће, обуће и другог материјала камионима, коњским и воловским запрегама према Златибору, а возом према Кремнима. Не могу својој средовечној мајци да обезбедим неки превоз до Златибора, али јој саветујем да се некако снађе. У поподневним часовима 28. новембра уочавам да су у воловска кола смештени један већи тигл, потребна слова, нешто хартије и штампароке боје, машина за повезивање књига и пакети са одштампаном Историјом СКП (б).

Те вечери једва успех да убедим пратњу једног камиона који је преношо дрвене сандуке с кованим педесетицама да ме приме. На крају макадамског пута код Доброселице истоварујемо сандуке. Владо Дедијер наређује да их закопамо иза једног брда. Није ми логично да грдан новац остављамо тако близу пута, али мислим да овакако ради по неком утврђеном плану. Пошто сам везан за штампарију, једва чекам да се, неиспаван и прозебао, некако вратим на Палисад у кафану Кремића. Искористих први празан камион који је крснуо да поново пребаци рањенике. Кад тамо у кафанској сали мала штампарија већ спремна за рад. Мали тигл омогућује да ове „Борба“ штампа само на половини ранијег формата. Док слагачи слажу вести са Источног фронта, међу којима је уредник Владимир Дедијер ухватио и ону о почетку велике офанзиве Црвене армије и о ослобођењу Ростова на Дону, ја с групом омладинаца пресавијам листове десетог одштампаног табака „Историје“. Тек што је почело штампање на тиглу (с ножним погоном) прве стране 20. броја „Борбе“, немачки авиони у ниском лету почеше да митралирају терен близу наше штампарије. Тако неколико пута напуштамо кафану. Међутим, лошке вести с нашег фронта прекидају цео рад. Владимир Дедијер, који је припремао материјал за овај број „Борбе“, саопштава да су Немци с тенковима и борним колима продрли у Ужице и да крећу према Златибору. Убрзо стиже и главни уредник „Борбе“ Маријан Стилино-

вић са вестима да су Немци с тенковима стигли у село Мачкат. Говори о херојској борби Радничког батаљона на Кадињачи. Истовремено преноси налог друга Кардеља да се штампарија транспортује према Санцаку. Тако нисам имао прилику да експедујем и овај стварно фронтovski број „Борбе”⁷. Осгало ми је задовољство што је у славном листу објављено и мојих ужмчких вести, које ое обично не потписују.

У себи доживљавам најтеже разочарење што ое нису остварили планови да ое минирањем мостова и пута опречи немачки продор. Закључујем, сам за себе, да је пропао план о задржавању на Златибору и да крећемо у велику неизвеоност. Пред вече сам се »омртно уплашио. Од неког сазнајем да ое друг Тито није појавио у оближњој вили Павловића, где ое налазе други чланови руководства, али се омирујем кад сам чуо да је стигао. Увече радници прате вољујска кола са штампаријом и пакетима „Историје”. По налогу Митре Митровић саопштавам сада увећаном збегу сву озбиљност ситуације због које мор’амо смирено и без панике да крећемо пепшце још ове ноћи према Доброселици за Санцак. Пред зору 30. новембра сав промрзао стигао сам транспорт код Борове главе. Заједно с радницима и другим омладинцима помагао сам да се оа санкама не преврне тежак терет, који је сеоском стазом преношен у доброселичку школу. Тамо ми неко од старијих нареди да ое с групом омладинаца хитно вратимо на пут и тамо помошемо у преношењу рањеника.

На омелу акцију ое реших кад сам сазнао да је на Краљевој води остало доста рањеника, јер није било средства да се превезу овамо. Прилазим осамљеном шоферу камиона и питам га шта ради овде. Рече да чека истовар пушака, па то никако да почне. Размишљајем у праскозорју како је сада последњи тренутак да иогред Немаца нешто учиним за остављеие рањенике. ВелиаМ му шта намерав!ам да учиним. Он ме моли да га мртва уморна осгавим на миру, јер је јуче приликом јуриша на Немце у Почшковици уопео да им отме овај камион и одонда је непрекидно у возњи. Није ми преостало друго него да му наговестим да могу да употребим револвер. Пред бановинском вилом на Краљевој води затичем повећу групу напуштених рањеника. Заједно оа шофером избацујем пушке на онег. На ослобођени простор утоварујемо око 50 тешких рањеника скоро једног преко другог и јуримо према Драглици, јер се већ разданило. На узбрдици пред Боровом главом сустиже нас немачки извиђачки авион и просу, без штете, неколико рафала на нас. Уопут нас, опет, зауставм неки чшек. Тражи од шофера да му преда камион, јер је наводно од шега реквириран. Сада га шофер одбија уз образложење да га не омета при превозу рањеника. које Немци оваки час могу да заробе. Кад је непознати покушао да окретањем волана окрене камион у страну, а ја очекујући расшет нисам реаговао, шофер дрекну на ме зашто не потегнем ре-

војгвер на овог саботера. чим сам то учинмо, непознати услужу. Тако СШОСМО до кафане у Драглици, где припремљене болничарке прихватише рањенике, које убрзо пршеоше до школе у селу Сјеништа. После две пробдеене ноћи заотах као заклан у углу кафане. Тек после ослобођења сазнао сам од Луке Драгојловића да је и он био у оној мојој групи рањеника.

Наједном ме из сна пробуди нечији снажан повик: „На положај, долазе Немци“. Ево их, дакле, и код нас. Шчепав нечију напуштеу пушку с фишеклијама, па са осталима трчим ка брду. Из извиђачких борних кола штекће митраљез насумице. Видећи да нас неколико не можемо ништа учинити ако дође немачка пешадмја, самозвани командир нам нареди да преко Сјеништа брзо пређемо реку Увац преко жичаног пешачког моста пре нешто буде спаљен или уништен. И тако стигосмо у оело Радоињу. Сместише нас у неку оеооку кућу, где исцрпљен, од неспавања више него од глади, и ојађен напуштањем Ужица и губитком слободне територије, заспах као клада.

На стражм изнад Увца према Србији, заједно са осталим придошлицама без сопствене партизаноке јединице, размишљах како се ратна срећа битно изменила на штету устанка за непуних двадеоет дана од велелепне прославе октобарске револуције. Апсолутко спроведен план евакуације рањеника, опреме и другог материјала из Ужица према Златибору и Кремнима, није могао донети жељене резултате зато што није уопште опроведен војно-оперативни план привременог повлачења из прве партизаноке државе. Моје тренутно охватање стања као раопада главне партизанске онаге и довођења у питање целе ослободилачке борбе, брзо се расплинуло када сам сазнао да су на Кокин Брод прешли цели одреди или поједини њихови делови из Србије. Потпуно сам се омирио кад сам, негде око 8. децембра, видео у Радоињи познате борце из 1. златиборске и 3. и 4. ужичке чете. Они су прекели најтужније вести: да је код места Галерије, на златиборском путу, од авиона погинуо секретар Окружног комитета Желимир Ђурић и да су немачки зликовци стрељали можда и 150 наших рањеника, иако смо њихозе заробљене војнике оставили нетакнуте у оелу Јабланици. Ново осећање борбене сигурности наступило је када су од приспелих бораца Ужичког одреда, негде око 20. децембра образована два паршзанска батаљона: Први ужички, од бораца из Ужица и са Златибора, и Други ужички, од бораца из Пожеге, Ариља и Ивањице. Припао сам тада Првом ужичком батаљону.

Миодраг Жико АВРАМОВИЋ